

DENNIS DE GRUETER

DE
SOLIDARITEIT
VAN DE
SCHOK

ISVW UITGEVERS

Dennis de Gruijter

De solidariteit van de schok

Europa volgens Jan Patočka

ISWW UITGEVERS

Opgedragen aan Juha Savolainen (1956-2016)

*'The problem is not that there is evil
in the world. The problem is that
there is good. Because otherwise,
who would care?'*

- V. M. Varga, *Fargo* (2017)

Inhoud

Voorwoord
7

Inleiding
13

I
Crisis
29

II
Burgerschap
45

III
Het doel van Europa
69

IV
Superbeschaving
83

V
Socratisch burgerschap
105

VI

Negatief Platonisme

127

VII

De ziel in de technologische beschaving

159

VIII

De solidariteit van de schok

185

IX

Problematisch perspectief

199

Bibliografie

209

Noten

213

Voorwoord

In het laatste jaar van mijn studie wijsbegeerte besloot de Europese Raad dat de tijd rijp was voor een Europese grondwet. De Raad vond het zelfs zo'n goed idee dat ze het verdrag door middel van nationale referenda wilden laten ratificeren. Hoewel de leiders van de Europese Unie zich voorbereidden op een feest van de democratie eindigde het in tranen: Nederland en Frankrijk verwierpen de grondwet, waarna de overige lidstaten hun referenda snel opschortten. Het feestje was stukgeslagen op het verzet van een grote groep eurosceptici, burgers die achter het verdrag kwaadaardige motieven zagen schuilgaan.

In de debatten die aan de referenda voorafgingen, namen voorstanders van de grondwet stevast een defensieve houding aan. De tegenstanders hadden geen kennis van zaken, reageerden slechts met hun onderbuikgevoelens, maakten van een mug een olifant ('Ach, zo'n verdragje, maak je niet druk') of zagen niet in dat een 'nee' het einde der tijden zou inluiden. Politieke partijen die 'pro-Europa' waren, maakten spotjes waarin bedreigd werd met het uiteenvallen van de EU en de ineenstorting van de economie. Wie de eigen natiestaat wilde redden moest zich voegen naar het Europese project!

De 'nee' tegen het verdrag kwam er toch en het licht ging niet uit. Enkele jaren later voerden de lidstaten alsnog de grondwet in, nu met stille trom en onder het onschuldig aandoende 'Verdrag van Lissabon'. De Franse politicus Valéry Giscard d'Estaing gaf ruiterlijk toe dat het verdrag voor meer dan negentig procent identiek was aan de originele grondwet. Wie nu naar de heisa rondom de grondwet kijkt, schaamt zich misschien een beetje. Namen we dat echt zo serieus? Gebruikten we echt zulke argumenten? Was zo'n referendum echt het beste middel? Waarschijnlijk niet.

De discussies over het wel of niet invoeren van een Europese grondwet speelden zich grotendeels af in de alledaagse media, waar opiniemakers en nieuwsredacties natuurlijk hun uiterste best deden het debat zo oppervlakkig en middelmatig mogelijk te houden. In dezelfde tijd volgde ik college bij de filosoof Donald Loose. Het thema van de bijeenkomsten was Europa en burgerschap. Hier was de vraag niet 'Ben je voor of tegen Europa?'. Nee, we verkenden probleemstellingen als: wat betekent Europa eigenlijk? Wat is de essentie of identiteit van Europa? En wat zou Europa moeten zijn? Welke rol speelt religie en welke rol zou zij moeten spelen? Welke visies zijn met elkaar in conflict? Wat willen wij van Europa?

Terwijl eurosceptici en eurofielen hun vetes uitoefenden, waren wij met Loose verwickeld in een zoektocht naar Europa als idee. Tenminste, zo voelde het destijds. Daarbij kwamen natuurlijk ook praktische vragen langs. Een van die vragen was welke rol burgerschap zou kunnen spelen in de Europese integratie.

Kunnen wij de diversiteit van het Europese continent, van de protestantse Nederlanders tot de orthodoxe Grieken, samenbinden in ‘een politieke religie’ met seculiere, maatschappelijke waarden? Bijvoorbeeld het recht op gewetensvrijheid en de gelijkheid van man en vrouw? Met andere woorden, kunnen wij zo’n pluri-forme groep van miljoenen andersdenkenden en anderslevenden smeden tot een toegewijde gemeenschap van Europese burgers die samen elkaars rechten en plichten garanderen?

De denkers rondom dit thema kwamen voornamelijk uit de rechtsfilosofie, want zo’n project vraagt natuurlijk om een delicate balans van dwang (plicht) en vrijheid (recht) die de waarde van iedere groep respecteert. Wie het particuliere, concrete – de individuele mens – en het universele, abstracte – de burger – in evenwicht wil brengen en houden heeft een voorzichtige, juridische blik nodig. De bijbehorende artikelen waren strak beargumenteerd met verwijzingen naar wetten en jurisprudentie, allemaal binnen de context van academici die voor academici schrijven. Ik miste sociale context en praktische invulling.

En toen gebeurde er iets. Loose verraste ons met een tekst van een mij onbekende filosoof, de Tsjechische denker Jan Patočka. Een fenomenoloog. Hoewel ik in de eerste jaren van mijn studie een enthousiast lezer van de fenomenologie was (ook al kon ik niet precies uitleggen wat dat begrip nou precies inhield), wilde ik richting het einde van mijn opleiding juist weg van de ‘vage’ filosofie en richting de geschiedenis van de wijsbegeerte. Ik hoopte zo mijn vaardigheden

als onderzoeker, nauwkeurige lezer en vertaler aan te kunnen scherpen. Bovendien was ik onderhand wars geworden van esoterische, postmoderne denkers die hun best deden hun jargon zo ondoordringbaar mogelijk te maken. De werkelijkheid mag dan complex zijn, dat betekende voor mij niet dat je je analyse daarom nog complexer moest maken.

De tekst kwam uit het late werk van Patočka, de zogenaamde *Ketterse Essays over de Filosofie van de Geschiedenis*, een titel die mij direct in de greep hield. Wat was er dan zo kettters aan? En wie durft er nog een filosofie van de geschiedenis te schrijven, is dat geen project dat na de systeemfilosofie van Hegel en Marx voorgoed afgelopen was? De titel van de tekst klonk uitdagend: 'Is de technologische samenleving tot verval gedoemd?' Welk verval? En hoezo, de technologische samenleving? Was dit weer zo'n oppervlakkige veroordeling van de vervreemde, technologische mens? Maar in amper dertig pagina's weet Patočka een geschiedenis van Europa te schetsen, met een lijn die begint bij de mysteriegodsdiensten van de oude Grieken en eindigt in een continent dat in de Koude Oorlog op knallen staat. Een geschiedenis waarin niet de politiek, de productieverhoudingen of chaos de motor is, maar de ziel.

Vanaf dat moment begon ik het werk van Patočka te verzamelen. Ik wilde meer van dit denken, van deze fenomenologie die zich niet verloor in het gesikkepit van een Heidegger of de dikdoenerij van een Derrida. Naarmate ik meer materiaal in handen kreeg – Engelse, Duitse en Franse vertalingen – voelde ik mij

Dennis de Gruijter is al lang gefascineerd door het denken en het leven van Patočka. In *De solidariteit van de schok* presenteert hij de veelzijdigheid van Patočka's gedachtegoed. Patočka wilde écht weten wat er aan de hand is, in de maatschappij, in de filosofie, in Europa. Zijn werk is een filosofische zoektocht naar de zorg voor de ziel, een odyssee die bovendien de huidige Europese crisis in een groter historisch perspectief plaatst. Daarmee biedt hij nieuwe inzichten. Europa is altijd al in crisis geweest, zo zegt Patočka. Laten we ermee beginnen die crisis dieper te doordenken.

De filosofie van Patočka geeft blijk van een leven in waarheid dat hem zelfs zijn leven heeft gekost. Filosoferen is dan ook geen vrijblijvende bezigheid, niet zomaar wat zeggen of denken, maar verantwoordelijkheid nemen en steeds weer op pad gaan zonder te weten waar je zult belanden. *De solidariteit van de schok*: een ruw, bevlogen en krachtig essay.

De Tsjechische filosoof Jan Patočka behoorde tot de oprichters van 'Charta 77'. Samen met onder meer de latere president Václav Havel streed hij voor erkenning van mensenrechten in de sovjetsatellietstaat. Patočka is een denker voor wie politiek en filosofie hand in hand gaan. Die combinatie maakt zijn denken urgent en belangrijk, juist in de 21^e eeuw.

